

נשיא ומייסד
הרב שאול ישראלי זצ"ל

מופק בסיועו של:
ההסתדרות הציונית העולמית
המחלקה לשירותים רוחניים בתפוצות

חֵמְדָּת יַמִּיִּם HEMDAT YAMIM

צו פורים משולש תשס"ח

פרשת שבוע

"נִקְהָלוּ הַיְהוּדִים וְעָמַד עַל נַפְשָׁם"

הרב יוסף כרמל, ראש כולל "ארץ חמדה"

שאלת המלחמה, גבולותיה וגדריה, עולה מחדש על שולחנם של חכמים מדי שנה בחג הפורים. במציאות של ימינו כשמדינת ישראל נמצאת - אם במודע ואם שלא במודע - במצב מלחמה תמידי, השאלה כמעט ואיננה יורדת משולחן הדיונים אויבי ישראל מנצלים את רגישותנו של עם ישראל בכלל ואת רגישותה של החברה הישראלית בפרט לחיי אנוש, בו בזמן שהם מנסים בכל כוחם ובכל מאודם לפגוע דווקא באזרחים שלווים, בנשים ובלידים, בעיקר באמצעות שימוש בנשק תלול מסלול שכמעט ואיננו חושף את המשתמש בו לפגיעה נגדית.

אחת התופעות היותר מכוערות והשפלות שנחשפה גם לאחרונה הייתה שימוש בנשים וילדים כמגנים אנושיים ל"פושעי מלחמה" המפגיזים ומנסים "לְהַשְׁמִיד וְלְהַרְג וְלְאַבֵּד" כמה שיותר "יהודים מְנַעַר וְעַד זֶקֶן טַף וְנָשִׁים" בכל יום ולא רק "בְּיוֹם אֶחָד" (ע"פ אסתר ג' יג).

נציין כי גם בזמן מרדכי ואסתר מטרת השונאים הייתה כאמור השמדה טוטאלית מגדול ועד קטן. גם המלך נתן רשות ליהודים "לְהַשְׁמִיד וְלְהַרְג וְלְאַבֵּד אֶת כָּל חַיִּל עִם וּמְדִינָה הַצָּרִים אִתָּם טַף וְנָשִׁים וְשָׁלָל לְבוֹז" (שם ח' יא). אבל, כאשר היהודים קמו לעמוד על נפשם, הם פגעו אך ורק ב"בְּשָׁנָאֵיהֶם" (שם ט' א) ו"בְּמִבְקָשֵׁי רַעְתָּם" (שם ב, ו) "בְּכָל אֲיִבֵיהֶם" (שם ה). אין זכר לפגיעה ב"זֶקֶן טַף וְנָשִׁים" ההפך - תמיד ההדגשה היא על "אִישׁ".

ננסה השבוע לברר האם מותר לאדם להציל את נפשו תוך פגיעה באחר או ברכושו? והאם יש הבדל בין שעת מלחמה לשעת שלום?

השאלה: "מהו להציל עצמו בממון חברו" הועלתה בסוגיא במסכת בבא קמא (סא ע"ב, קיז ע"ב). הגמרא מספרת על דוד שנלחם בפלשתים שהסתתרו בשדות היהודים. הדרך היותר בטוחה לפתרון הבעיה הייתה להעלות את השדות באש ובכך לחסוך חיי אדם. דוד שאל את הסנהדרין היושבת בבית לחם האם הדבר מותר? להלכה נפסק כי אסור לאדם פרטי להציל עצמו בממון חברו.

לשיטת רש"י (שם) והראב"ד (שטמ"ק שם): אכן, רכושו של השני הוא בבחינת "אינו נמצא" ולכן אסור לאדם להשתמש ללא רשות, ברכוש של אחר, כדי להציל את נפשו.

לשיטת בעלי התוס' (שם) וכך נפסק גם בשו"ע (חו"מ סי' שנט סע' ד): האיסור הוא לעשות זאת שלא על מנת לשלם. מה הסברא שעומדת מאחורי הלכה זו? מסביר הרשב"א: היות ואם הבעלים היו נוכחים, הם היו צריכים להשתמש ברכושם כדי להציל את חברם. גם בלא נוכחותם הדבר מותר על מנת לשלם. מה יהיה אם כך הדין כאשר האדם יכול להינצל על ידי פגיעה באדם אחר? הדבר אסור בין אם מדובר ביהודי ובין אם מדובר בנכרי, שהרי אין על השני חובה למסור את נפשו כדי להציל אחר (הגר"ש ישראלי עמוד הימיני סימן טז פרק ד סע' יד).

כל זה בשעת שלום וביחסים בין אנשים פרטיים (נוסיף קריאה נרגשת, גם למי שבקרבו בוערת "אש קודש" להימנע מכל פעילות נקמה פרטית אסורה ומזיקה כמו שנעשתה בימים האחרונים בכפרו של הרוצח השפל)

מה הדין בשעת מלחמה? כאשר הצבא בשליחות המלך = הממשלה, יוצא ל"עזרת ישראל מיד צר", מה הן המגבלות המוטלות עליו בתחום זה?

מו"ר מרן הגר"ש ישראלי קבע כמה כללים ברורים בנושא (במאמרו שם):

1. אין לפגוע לכתחילה בנשים וילדים (ע"פ הרמב"ם פ"ו מה' מלכים ה"ד).
2. יש להזהיר מי שאינו מעורב בלחימה (אם האזהרה לא תגרום לאי יכולת לביצוע המשימה) שיעזוב את השטח (כמבואר בשמואל א' ט"ו).
3. כיון שגם מלחמת רשות מותרת מדין "דינא דמלכותא דינא", כחלק ממערכת היחסים המוסכמת בין האומות המתוקנות וכיון שזו טבעה של מלחמה שגם מי שאינו מעורב נפגע, כל עוד המערכה מתנהלת על פי החוק הבין לאומי, אין בכך איסור שפיכות דמים.
4. קל וחומר שבמקום שהאויב הוא שמכניס את אזרחיו בכוונה לאזור הלחימה "הם הם שערבים לזה והם עוונם ישאו" ואין שום חובה להמנע מפעולות צבאיות שמטרתן "עזרת ישראל מיד צר" וקיום חובתו של השלטון להגן על אזרחיו, גם אם יש חשש שיפגעו בזה חפים מפשע "כי לא אנו הגורמים כי אם הם עצמם ואנחנו נקיים".

נסיים בקריאה למשפטנים ישרי דרך ובעלי מוסר "לא כפול" לחוות דעתם בשאלה: מי הוא חף מפשע כאשר רוב חברה מסוימת, בחרה ב"פושעי מלחמה" לעמוד בראשם וכל פעולותיהם מתבצעות תוך כדי הכרזה שאינם כפופים לחוק הבין לאומי?

ERETZ HEMDAH

5 Ha-Mem Gimmel St. P.O.B 36236 Jerusalem 91360

Tel: 972-2-5371485 Fax: 972-2-5379626

Email: info@eretzhemdah.org

www.yeshiva.org.il ניתן לקרוא את הדברים גם באתר האינטרנט

ארץ חמדה ע"ר

רח' המ"ג 5 ת.ד. 36236 ירושלים 91360

טל' 02-5371485 פקס: 02-5379626

web-site: www.eretzhemdah.org

משפט והלכה - משפטי שאול / הלכה פסוקה

"משפט והלכה בישראל" – בית הדין לענייני ממונות שליד "ארץ חמדה".

לפניות לבית הדין התקשרו ל"ארץ חמדה": 02-5371485, פקס 02-5379626 או דוא"ל beitdin@eretzhemdah.org
במדור זה אנו מביאים פסקי הלכה מתומצתים של בתי דין לענייני ממונות.

פסקי הדין המפורסמים ב'הלכה פסוקה', אינם מבטאים את עמדת בית הדין 'משפט והלכה בישראל' כמו כן אין לראות בפרסומם משום ייעוץ הלכתי או משפטי. מטרת פרסומם היא לעורר דיון הלכתי בין הקוראים.

פסק דין: פיטורין עקב איחורים / בית הדין האזורי פתח תקוה

עורך: הרב יואב שטרנברג

תיאור המקרה: התובע שימש כר"מ בשיבתו של הנתבע במשך ארבע שנים וחצי. באמצע זמן חורף פוטר התובע.

התביעה: התובע תובע פיצויי פיטורין על חמש שנות עבודה, וכן משכורת עד תום שנת הלימודים.

תשובת הנתבע: הנתבע טוען, שהתובע איחר מספר פעמים. אמנם, מדובר באיחורים קטנים יחסית, אבל הם תכופים ויש להם השפעה חינוכית שלילית. נוסף על כך, התובע היכה תלמיד, זאת בניגוד למקובל כיום.

פסק הדין: בית הדין חייב את הנתבע לשלם את פיצויי הפיטורין. לגבי המשכורת עד תום שנת הלימודים נחלקו הדיינים. דעת הרוב היתה שלא לחייב.

הנימוקים: בית הדין מכיר בצורך לשלם פיצויי פיטורין בתורת מנהג, ולכן יש מקום לדון בתביעת התובע לקבלם. בית הדין קבע, שעל פי הנהגה, אין העובד מפסיד את פיצויי הפיטורין גם אם פוטר מסיבות מוצדקות, אלא אם כן העובד הורשע בפלילים.

לגבי השאלה אם בנדון דידן ישנה עילה סבירה לפיטורין, נחלקו הדעות בבית הדין. לגבי ההכאה ציין בית הדין, שהיא היתה זמן רב לפני הפיטורין, וגם במקומות עבודה של משרד החינוך אין הכאה חד פעמית מהווה עילה לפיטורין בהכרח.

לגבי האיחורים, לדעת אחד הדיינים אינם עילה לפיטורין. אותו דין ציין שכך מבואר בדברי האגרות משה (יורה דעה חלק א סי' קלח), שכתב שאף על פי שאסור למלמד לאחר, אם איחר, אין זו עילה לפיטורין.

לעומת זאת, לדעת דין אחר, התובע הודה שאיחר בגלל שמשכורתו אינה גבוהה מספיק, ולכן אינו רואה לעצמו חובה להתאמץ כדי להגיע בזמן. בוודאי שדברים אלו משקפים זלזול בהוראת התורה, דבר שהתלמידים הרגישו אותו גם כן. ואמנם, אין זו סיבה למניעת פיצויי פיטורין כאמור לעיל, אבל זו עילה סבירה לפיטורין.

לגבי שאלת המשכורת עד תום שנת הלימודים, נחלקו הדיינים.

בית הדין ציין, שישנו מנהג לגבי מורים, שמשלמים להם את שכרם עד תום שנת הלימודים, משום הקושי להשיג עבודה באמצע השנה. נוסף על כך, נראה שיש בדבר גם חיוב מן הדין. משני נימוקים:

1. בשו"ת הרא"ש (כלל קד סי' ד) כתב:

מי ששכר לבנו ללמדו שנה, ובתוך השנה מצא טוב ממנו... כיון ששכרו לזמן קצוב והתחיל במלאכתו, אינו יכול להוציא מתחת ידו תוך זמנו אם אינו פושע במלאכתו.

ובפתחי תשובה (חושן משפט סי' שלג סק"י) כתב:

ונוהגים עכשיו שבכל תחילת זמן רשות לבעל הבית לחזור, בימי החורף עד ראש חודש חשוון ובקיץ עד ראש חודש אייר.

והוא הדין בנדון דידן.

2. בשו"ת דובב מישרים (חלק ג סי' לח) כתב, שראש ישיבה הרי הוא כשררה ואינו עניין פרטי, ולכן אין מסלקים ראש ישיבה אלא בפשיעה גמורה. כדברים אלו כתב גם הרב שלמה טנא (פד"ר חלק ח עמ' קכט), וכן כותבים פוסקים נוספים.

לדעת הדיין הראשון שהבאנו לעיל, היות שהפיטורין לא היו מסיבה טובה, ברור שצריך לשלם לתובע את משכורתו עד סוף זמן חורף. לעומת זאת, לדעת שני הדיינים האחרים, היות שהפיטורין היו מסיבה טובה, אין צורך לשלם עד סוף הזמן.

דעת הדיין השלישי היתה שאין לשלם שכר נוסף במקרה זה.

משפטי שאול

הוצאה מחודשת של הספר המכיל פסקי דין עקרוניים של מו"ר מרן הגאון הרב שאול ישראלי זצ"ל בשבתו בבית הדין הגדול בירושלים. בספר גם משא ומתן בנושאים אלה עם גדולי הדור. מחיר הספר 80 ₪ (לחץ לקניה)

"הלכה פסוקה" הינה יוזמה להפצת תקצירים של פסקי דין בענייני ממונות של בתי דין שונים.

בתוך "חמדת ימים" נפרסם כל שבוע פסק דין אחד.

גיליונות "הלכה פסוקה" ישלחו במייל אחת לשבועיים לכל המעוניין, ויכללו 3-4 פסקי דין.

להרשמה ולתגובות: halachapsuka@eretzhemdah.org

רוצים לחתום חוזה לפי ההלכה?

פנו אל: "משפט והלכה בישראל" טלפון: 02-5382710 פקס: 02-5379626 BEITDIN@ERETZHEMDAH.ORG

הקרונות שעיברו את השנה בלוד

בסוגיית הירושלמי בסנהדרין (פ"א ה"ב) מובאים כמה עניינים שקשורים לעיבור השנה בלוד שביהודה, וזו לשון הסוגיה בתרגום חופשי:

"רבי לעזר בשם רבי חנינה: מעשה בעשרים וארבע קריות (קרונות) של בית רבי שנכנסו לעבר שנה בלוד ונכנסה בהן עין רע ומתו כולם בפרק אחד מאותה שעה עקרוה מיהודה וקבעוה בגליל. רצו לעקור מיהודה גם את מעמד הסיום של העיבור שאומרים בו - 'הרי השנה מקודשת בעיבורה'. אמר להם רבי סימון: אין אנו מניחין ביהודה אפילו זכר?! והרי מצינו שקידשו את השנה במקום שנקרא 'בַּעֲלָת'... ומכיוון שמצאנו שקידשו את השנה ב'בַּעֲלָת' שביהודה - צריך לשמור שלפחות מעמד הסיום של העיבור יהיה ביהודה... רבי ירמיה הקשה לפני רבי זעירא: ולוד לאו מיהודה היא? אמר לו: הן, מיהודה היא. המשיך רבי ירמיה להקשות, ומפני מה אין מעברין בה? אמר לו: מפני שהן גסי רוח ומעוטי תורה. לאחר שרבי זעירא אמר זאת, הוא הפך את פניו והבחין ברבי אחא ורבי יודה בן פזי שהיו גרים בלוד. אמר לרבי ירמיה: ראה גרמת לי להיות מבזה תלמידי חכמים"

סוגיית הירושלמי מעוררת קשיים רבים. במשנה בתחילת מסכת סנהדרין מבואר שכדי לדון בעיבור השנה יש צורך, לכל היותר בשבעה דיינים. כך גם פסק הרמב"ם בהלכות קידוש החודש (ד, ט-י). הרמב"ם הוסיף שם שהדיינים האלו הם חברי הסנהדרין, והם צריכים להתמנות לכך במיוחד על ידי ראש בית דין הגדול. ולפיכך המעשה שמסופר בירושלמי תמוה ביותר. "קריות" הם "קרונות" שבהם נוסעים סוחרים עם מרכולתם. ותמוה מאוד כיצד נשלחו ללוד עשרים וארבע קרונות של סוחרים לעבר את השנה?! שהרי המספר הזה הוא מעל ומעבר למספר הדיינים הנצרך לעיבור השנה, ובנוסף לכך לעיבור השנה נכנסים דיינים חברי הסנהדרין, ולא סוחרים עם מרכולתם!!

היתר המכירה שהיה נהוג בלוד

במאמר הקודם "[רועי הבקר והיתר המכירה](#)" הובא מעשה מופלא אחר שמובא במסכת סנהדרין (דף כו, א) והמספר על חכמים שהלכו "לעבר את השנה" ב"אסיא". בדרכם הם ראו אנשים שעושים מלאכות בשנת השמיטה. שני חכמים מצאו צד היתר לעשיית המלאכות הללו בשמיטה, והם אלו שנכנסו "לעבר את השנה". ואילו החכם השלישי שלא מצא צד היתר כזה, לא נכנס לדון בעיבור השנה.

התבאר במאמר שהמעשה הוא מעשה סמלי. ו"עבור השנה" ב"אסיא" משמעותו החלטה שעדין לא הגיע "חודש אדר של הגאולה", ולכן עם ישראל זקוק ל"אסיא" (רפואה). כלומר, החלטה שעם ישראל עדין לא הגיע למצב כלכלי טוב שמאפשר לו לשמור את השמיטה כהלכתה וכרוחה. הרפואה למצבו (אסיא) היא המשכת הפעולות שמגבירות את העושר הכלכלי. לפיכך, צריך למצוא היתרים שונים שיאפשרו את המשך מלאכות השדה והכרם גם בשנת השמיטה.

בלוד קבלו עליהם את "היתר המכירה" באופן שמקל ביותר בעבודת הקרקע בשנת השמיטה. ולפי היתר זה, אם הקרקע נמכרה לנכרי למשך שנת השמיטה, מותר ליהודי לעבוד בקרקע בשנת השמיטה בתור שכיר של הנכרי, ואין בפירות שצומחים בקרקע הזו בעיות של איסור ספיחים וכדו'. דבר זה מרומז בירושלמי (דמאי פ"ב ה"א), וזו לשונו בתרגום חופשי: "רבי יהושע בן לוי היה מצווה לנער - 'אל תקנה לי ירק אלא מן הגינה של סִיסְרָא'. קם אליהו זכור לטוב עם אותו הנער ואמר לו, לך אמור לרבך - 'אין זו הגינה של סִיסְרָא, של יהודי היתה והוא הרג את אותו יהודי ונטלה ממנו; ואם אתה רוצה להחמיר על עצמך, תתיר לחבריך'".

רבי יהושע בן לוי היה גדול הדור, והוא היה גר בלוד שבה היה נהוג "היתר המכירה". אלא שהיתר זה לא היה מקובל על חכמים רבים; ורבי יהושע בן לוי רצה להחמיר כמותם ולהורות את החומרה הזו גם כהנהגה לכתחילה לכלל הצבור. ולפיכך, הוא הורה לנער שלא יקנה ירק מגינות של יהודים שסמכו על "היתר המכירה", אלא מגינה של גוי שנקרא בשם סיסרא. הוראה זו שלא נעשתה בצינעה, נועדה לפרסם בצבור שהיתר זה אינו הנהגה שראויה לכתחילה; ובשנת השמיטה ראוי שלא לקנות ירקות מיהודים אלא מגויים.

אז אליהו הנביא זכור לטוב נגלה אל הנער ואמר לו שיאמר לרבו, שהחומרה הזו יכולה להיעשות רק באופן פרטי ובצינעה, והיא אינה ראויה כהנהגה ציבורית.

אליהו גילה לו, שהגאולה עדין לא הגיעה, ועדין יש מאבק בין היהודים לבין הגויים על ההיאחזות בארץ ישראל. כאשר בשנת השמיטה הצבור היהודי קונה ירקות דווקא מן החקלאים הגויים המקומיים ולא מאחיהם היהודים, הדבר מביא לכך שהגוי מתעשר ואילו החקלאי היהודי הופך לעני, - והעני חשוב כמת. ובסופו של דבר החקלאי היהודי שהפך לעני - נאלץ למכור את קרקעו לגוי לגמרי - ולא רק לשנה אחת.

שמו הפרטי של הגוי "סִיסְרָא" נראה לכאורה כחסר חשיבות; אלא שהוא מרכזו של המעשה. סִיסְרָא היה גם שמו של שר הצבא של יבין מלך כנען שנלחם בעם ישראל בזמן ההיאחזות בארץ. והמעשה מרמז שהמלחמה שהיתה נטושה אז בין עם ישראל לבין הגויים המקומיים - ממשיכה גם עכשיו. אלא שעכשיו "כִּתְתוּ חֲרָבוֹתָם לְאֵתִים וְחִנְיֹתֵיהֶם לְמִזְמֹרוֹת";

והמלחמה אינה נעשית עכשיו באמצעות ה"חרב" וה"חנית" אלא באמצעות ה"את" וה"מזמרה". ואם חקלאי יהודי הפך לעני ונאלץ למכור את קרקעו לגוי, והגוי הוא זה שמעבד אותה עכשיו ב"את" – הדבר נחשב כאילו הגוי הוא סִיסְרָא שהרג את אותו יהודי ב"חרב".

אליהו הורה לרבי יהושע בן לוי, שהחומרה - שלא לסמוך על היתר המכירה, יכולה להיעשות רק על ידי יחידים, ואינה יכולה להיעשות כהנהגה ציבורית. אדרבא, טובת הצבור דורשת להתיר מכירה זמנית (או השכרה) של הקרקע לגוי – בשנת השמיטה, וזאת כדי שלטווח הארוך הקרקע תישאר בידי היהודים.²

המעשה ב"גינה של סיסרא" מתחיל בצווי של רבי יהושע בן לוי אל הנער, והוא מדגיש את ההבדל שבין שני המעמדות, מעמד של רב ומעמד של נער. אולם בסיומו, כאשר אליהו מגלה לרבי יהושע בן לוי שיורה לצבור לסמוך על "היתר המכירה", אליהו מגלה לרבי יהושע בן לוי שמדובר במעמדות שווים: - "תתיר לחבריך". המבנה של הספור הזה דומה למבנה של ספור נוסף, שאליהו הנביא מגלה בו לרבי יהושע בן לוי כיצד תיראה הגאולה שישעיהו מנבא עליה. וגם בספור ההוא אליהו הנביא מעלה את מעמדו של ה"נער" ומשווה אותו למעמד של רבי יהושע בן לוי. וכדלקמן.

המערה של לוד – וההתייחסות של רבי יהושע בן לוי ל"נערי העיר לוד"

ישעיהו הנביא מנבא על גאולת ישראל (נד, יא-יג):
 "עֲנִיָּה סַעֲרָה לֹא נִחְמָה הִנֵּה אֲנֹכִי מְרַבֵּץ בְּפוּךְ אֲבִינֶךָ וְיִסְדַּתֶיךָ בְּסִפְרִים: וְשִׁמְתִי כְּכֹד שְׁמֹשֶׁתֶיךָ וְשִׁעְרֶיךָ לְאֲבְנֵי אֶקְדָּח וְכָל גְּבוּלְךָ לְאֲבְנֵי חֶפֶץ: וְכָל בְּנֵיךָ לְמוֹדֵי ד' וְרַב שְׁלוֹם בְּנֵיךָ"

נבואה זו נדרשת בפסיקתא דרב כהנא (מנדלבוים יח, ה), וזו לשונה בתרגום חופשי:
 "וְשִׁמְתִי כְּכֹד" ר' יהושע בן לוי אמר אבני כדכודיה (יְהִלֵּם לפי תרגום יונתן לשמות כח יח: נִפְךָ לפי תרגום ירושלמי שם). ר' יהושע בן לוי עמד עם אליהו זכור לטוב, ואמר לו: האם אין אדוני מראה לי את אותם אבני כדכוד שיהיו בזמן הגאולה? אמר לו: הן, הראן לו על ידי נס. מעשה בספינה אחת שהיתה מפרשת בים הגדול, והיתה כולה גויים והיה בה תינוק אחד יהודי, ובא עליה סער גדול בים, התגלה אליהו על אותו תינוק ואמר לו: לך בשליחותי אל ר' יהושע בן לוי והראה לו את אותם אבני כדכוד, ואני אציל את הספינה בזכותך. אמר לו: ר' יהושע בן לוי גדול הדור הוא ולא יאמין לי. אמר לו: אכן, אבל ענוותן הוא ויאמין לך. וכאשר תראה לו אותם לא תראה לו אותם לפני האנשים, אלא קח אותם למערה שרחוקה מלוד שלשה מיל, ותראה לו אותם שם. מיד נעשה לו נס ויצא משם בשלום. הלך אותו תינוק אל ר' יהושע בן לוי ומצא אותו שהוא יושב בישיבה הגדולה של לוד. אמר לו: אדוני דבר של צנעה יש לי לומר לך. קם לו ר' יהושע בן לוי, בואו ראו את ענוותנותו של ר' יהושע בן לוי שהלך אחריו מהלך שלשה מיל ולא אמר לו מה אתה רוצה ממני. וכיוון שהגיעו למערה אמר לו: אדוני, אלו הם אבני הכדכוד. וכאשר ראה אותם הבהיקה המערה מאורם, והשליכן לארץ ונגזזו. שְׁמֹשֶׁתֶיךָ. חומותייך"

המעשה ברבי יהושע בן לוי והנער היהודי שהיה בספינה נועד להסביר את נבואת ישעיה "וְשִׁמְתִי כְּכֹד - שְׁמֹשֶׁתֶיךָ". ה"שמש" שמוזכרת כאן ביחס לעם ישראל מוזכרת גם בשיר השירים (א, ו):
 "אֶל תִּרְאוּנִי שְׂאֵנִי שְׁחַרְחַרְתָּ שִׁשְׁזַפְתָּנִי הַשֶּׁמֶשׁ בְּנֵי אֲמִי נִחְרוּ בִי שְׁמִנִי נִטְרָה אֶת הַכְּרָמִים כְּרָמִי שְׁלִי לֹא נִטְרָתִי"
 ר' חנניה סגן הכהנים דורש את הכתוב הזה באבות דרבי נתן (נוסחא א פרק כ):
 "ר' חנניה סגן הכהנים אומר כל הנותן דברי תורה על לבו מבטלין ממנו הרהורין הרבה... הוא היה אומר: 'אֶל תִּרְאוּנִי שְׂאֵנִי שְׁחַרְחַרְתָּ שִׁשְׁזַפְתָּנִי הַשֶּׁמֶשׁ בְּנֵי אֲמִי נִחְרוּ בִי, אלו בולאות (עשירים) שביהודה שפרקו עולו של הקב"ה מעליהם והמליכו עליהם מלך בשר ודם."
 ר' חנניה מסביר שעם ישראל צריכים לעמול בכרמו של ד' שהיא התורה, אך במקום זאת הבולאות (עשירים) שביהודה עמלים תחת השמש בכרמים של אומות העולם. כלומר בתפקידים של האומות שהם פיתוחו הגשמי של העולם, פיתוח שבא מתוך רדיפה אחר העושר. ר' חנניה משווה את הרדיפה אחר פיתוח הצד הגשמי להמלכת בשר ודם.

לוד היתה אחת מהערים החשובות של ה"עשירים שביהודה". לדעת ר' חנניה, נער יהודי שאינו עמל בתורה והלך לעמול בשוק של לוד - הלך לנטור את כרמי האומות תחת ה"שמש". אפשר להמשיל את המציאות הזאת גם בסמלים אחרים ולומר שהנער הצטרף ל"ספינת הגויים" שמפליגים ב"ים". ה"ים" משמש אצל חז"ל בכמה מקומות כסמל לעיסוק בצד הגשמי והנחות של העולם³, ולפי דעת ר' חנניה, הנער והגויים שפרקו את עולו של הקב"ה "יטבעו" ולא יזכו לראות את הגאולה.
 אולם המעשה הניסי בא להוציא מהשקפה זו, ואליהו מגלה דרכו לר' יהושע בן לוי שלמרות שה"נער היהודי" עומד לטבוע ב"סערה", הוא ינצל עקב לימוד-הזכות שר' יהושע בן לוי ילמד עליו. ואליהו מגלה שכאשר הגאולה מתעכבת, צרכי הצבור מתירים לנער יהודי להצטרף אל ספינת הגויים המפליגה ב"ים", ומתוך עיסוקו בעולם הגשמי הוא יביא להתפתחות ולשפע שיהיו בגאולה.

השוק של לוד מתואר במעשה הזה כ"מערה"⁴, מפני שבאגדות חז"ל ה"מערה" מהווה סמל למקום חשוך המנותק מן התורה⁵. והמרחק של "המערה" מהישיבה של לוד מצוין כמרחק של "שלשה מיל", מפני שהמספר "שלוש" מסמל ריחוק מהתורה והתחברות לענייני העולם הגשמי⁶. וכשם שמשוה רבנו שבר את הלוחות בעת הצורך, כך הנער שובר את אבני הכדכוד, והאורות המופלאים שלהם טמונים וגנוזים באבק שבקרקעית ה"מערה"⁷.
 אליהו מגלה לרבי יהושע בן לוי, שגם "שְׁמֹשֶׁתֶיךָ" - אלו שיצאו לנטור תחת ה"שמש" את "כרמי הגויים" ור' חנניה סבור שהם "שחורים" מה"שמש" - גם הם "אבני הכדכוד" של הגאולה. וגם הנערים שיצאו לעמול במלאכות ב"מערה" שמחוץ לישיבה של לוד, גם הם נחשבים ללמודי ד', מפני שבשעת עמלם במלאכות הם "גורסים" את התורה שהיתה ב"אבן

הכדכוד " וכעת ה"אבן"⁸ מצויה בתוך ה"אבק" שבקרקעית ה"מערה". וה"שמשות" האלו מהווים את ה"חומות" שמגינות על עם ישראל.

אמנם הנער לא היה משוכנע שרבי יהושע בן לוי יהיה מוכן לקבל השקפת עולם שכזו. הוא אמר לאליהו הנביא – "ר' יהושע בן לוי גדול הדור הוא ולא יאמין לי". אולם אליהו הנביא גילה לנער, שר' יהושע בן לוי הוא ענוותן והוא מסוגל לקבל גם את השקפת העולם הזו, ואמר לו – "אכן, אבל ענוותן הוא ויאמין לך". רבי יהושע בן לוי מסוגל לראות בהם את אבני הכדכוד שמביאות את גאולת ישראל, ולהתייחס אליהם כאל "למוֹדֵי ד" – וכאל שווים לו.

עשרים וארבעה הקרונות ועיבור השנה

בתחילת המאמר התבאר שהמעשה "בעשרים וארבע קריות" (קרונות) של בית רבי שנכנסו לעבר שנה בלוד" הוא תמוה. כיצד נשלחו ללוד עשרים וארבע קרונות של סוחרים לעבר את השנה?! שהרי המספר הזה הוא מעל ומעבר למספר הדיינים הנצרך לעיבור השנה, ובנוסף לכך לעיבור השנה נכנסים דיינים חברי הסנהדרין, ולא סוחרים עם מרכולתם!!

אולם לפי מה שהתבאר "עבור השנה" הוא מושג הלכתי, אך הוא מהווה גם מושג סמלי באגדות חז"ל. והוא מסמל החלטה "שעדין לא הגיע חודש אדר של הגאולה". ולכן צריך לדחות את הופעת התקופה של משיח בן דוד שבה ישראל יהיו רק עמלים בתורה; וצריך לאפשר למשיח בן יוסף לפעול להשגת העושר שנצרך לעם ישראל. פעולות אלו נעשות באמצעות מציאת היתרים לעבוד בקרקע גם בשנת השמיטה. ופעולות אלו נעשות גם באמצעות הבולאות (עשירים) שביהודה שסוחרים בהיקפים גדולים בשוק (המערה) של לוד – אך ממעטים בתורה. המעשה "בעשרים וארבע קריות" (קרונות) של בית רבי שנכנסו לעבר שנה בלוד" הוא מעשה סמלי. והוא מרמז שדעתו של רבי יהודה הנשיא הסכימה עם אותם סוחרים עשירים, והוא ראה בצעדם צעד הכרחי, שבסופו של דבר יקרב את בוא הגאולה – זו העת שבה יוכלו כל ישראל להיות פנויים לתורה.

אולם, המעשה מרמז מצד אחד שרבי הסכים עם צעדיהם; אך הוא מרמז מאידך, שהדבר לא היה מוסכם על חכמי ישראל האחרים – "ונכנסה בהן עין רע ומתו כולם בפרק אחד, מאותה שעה עקרוה מיהודה וקבעוה בגליל". במאמר "[והשיב לב אבות על בנים](#)" התבאר שפעמים שהמיתה שמוזכרת באגדות חז"ל היא סמלית, וכוונתה להתייחסות אל קבוצה מסוימת כאל קבוצה של "מתים". ואף כאן הכוונה היא שחכמי ישראל האחרים התייחסו אל קבוצת העשירים הזו כאל קבוצה של "מתים". בהמשך הסוגיה מבואר שחכמי ישראל לא רצו להתיר "לעבר את השנה" באמצעות עשירים מהסוג שהיה מצוי בלוד – עשירים שהם "גסי רוח ומעוטי תורה".

אמנם, אי אפשר להוציא שם רע על עיר שלמה בגלל קבוצה מאוד מוגדרת. ולכן סוגיית הירושלמי מסיימת שבעיר לוד מצויים גם תלמידי חכמים. כפי שאמר רבי זעירא לרבי ירמיה: "ראה גרמת לי להיות מבזה תלמידי חכמים".

¹ ישעיהו ב, ד

² אמנם נראה שר' יוחנן חלק על היתר זה של ר' יהושע בן לוי, וכן משמע מהירושלמי במסכת דמאי (פ"ו ה"א): "רבי סימון היו לו שדות בהר המלך (מקום שאין ישראל מצויים), שאל לרבי יוחנן (מה יעשה בהן), אמר ליה – יובירו (ישארו שדות בור) ואל תשכירם לגוי; שאל לרבי יהושע בן לוי – ושרא ליה (ורבי יהושע בן לוי התיר לו להשכירם לגוי באופן זמני כדי שבסופו של דבר יישארו בידו לטווח הארוך)".

אמנם למרות שרבי יוחנן אסר לר' סימון מכירה זמנית או השכרה של קרקע לגוי. הוא עצמו סבר שהחכמים שחולקים עליו ומתירים את "היתר המכירה" בשנת השמיטה אינם נחשבים ל"רשעים"; ויש לפסיקה שלהם תוקף הלכתי. וכפי שהתבאר במאמר הקודם "[רועי הבקר והיתר המכירה](#)".

³ "והמלכות נקרא ים... עם כל זאת אינה נקראת ים אלא במדרגה התחתונה אשר לה." (פרדס רמונים לרמ"ק; כג, י).

⁴ וראה באחת הגרסאות בזהר (ויקרא, דף מב ב) שכתוב בה: "ר' אבא הוה אזיל בפרקמטיא למערתא דלוד".

⁵ וכפי שהתבאר במאמר "[המערה של חוני](#)", וראה גם בבית עולמים לרי"א חבר (דף קלד, א): "...ונקרא מערה בסוד ערות הארץ..."

⁶ וכפי שהתבאר גם במאמר "[אליהו והתפריט של האלמנה](#)".

⁷ וכפי שהתבאר במאמר "[הנרות שנשברו על ראש הרב](#)".

⁸ "אבן לעולם הוא בסוד יו"ד ורובה במלכות במציאות היו"ד שבה." (פרדס רמונים לרמ"ק; כג, א)

שו"ת במראה הבזק

(מתוך ח"ז)

Israel

ישראל

אדר ב', תשס"ח

סעודת פורים

שאלה

כשחל פורים בערב שבת, האם אפשר להתחיל את סעודת פורים אחרי הצהריים ולהמשיכה בליל שבת? ואם מותר, היאך יש להתנהג בסעודה זו?

תשובה

כשחל פורים ביום שישי, הרבה כתבו שלכתחילה יש לאכול את סעודת הפורים בשחרית¹, או על כל פנים לפני השעה העשירית של היום². העדיפות נובעת מצד הדין הכללי שאין להתחיל סעודה קרוב לכניסת השבת, שנאמרו בו כמה טעמים:

- (א) מחמת חשש שמא ימנע מלהתעסק בצרכי שבת³,
- (ב) כדי שייכנס לשבת כשהוא תאב לאכול⁴,
- (ג) משום זלזול השבת בזה שמשוה את ערב שבת לשבת עצמה⁵,
- (ד) "כי אין להפסיק בערב שבת בין מנחה למערב מפני כבוד השבת"⁶ גם דעות אלה מודים שאם לא התחיל בסעודתו בבוקר, יתחילנה גם אחר כך⁷.

אמנם, הרבה כתבו שאפשר, ואולי גם עדיף⁸ להתחיל את סעודתו לאחר הצהריים, ולהמשיכה לאחר כניסת השבת⁹. מי שנוהג כך, יתפלל מנחה לפני התחלת הסעודה¹⁰, ויקפיד בחלק מהסעודה שלפני קבלת השבת להשאיר מקום בבטנו להמשך הסעודה לאחר קבלת השבת¹¹. באמצע הסעודה, אפשר לקבל את השבת החל מזמן פלג מנחה¹². לאחר קבלת השבת, או מזמן שקיעת החמה (למי שלא קיבל עליו את השבת עד אז¹³), אסור לאכול או לשתות עד אמירת קידוש¹⁴. יש להקפיד להדליק נרות שבת לפני קבלת השבת, ואשה שהדליקה נרות מבלי להתנות שאינה מקבלת את השבת, שוב אסור לה לאכול עד אמירת קידוש¹⁵ (כמו שאסורה בעשיית מלאכה). בעשיית הקידוש, יש לקדש על יין (או מיץ ענבים) כרגיל, אבל אין לברך את ברכת בורא פרי הגפן (אם כבר בירך ברכה זו לפני כן בתוך סעודתו)¹⁶. לאחר שתיית היין, לכתחילה יש להוציא לשולחן לחם משנה כבשבת רגילה¹⁷, אבל מחמת הספק גם את ברכת המוציא אין לברך לפני שמחלקים מהחלה למסובים (אם כבר בירך אותה ברכה לפני כן בסעודתו)¹⁸. בברכת המזון יש להוסיף רק את התוספת "רצה והחליצנו", אבל לכתחילה אין לומר "על הניסים"¹⁹. יש שכתבו שלתחילה יש להתפלל תפילת ערבית לפני הקידוש²⁰, אבל למי שקשה לו נראה שיוכל להתפלל גם לאחר סיום סעודתו, ובמיוחד אם רק אז יוכל להתפלל במנין נראה שעדיף שיחכה ויתפלל עם הציבור²¹.

¹ בספר המנהגים לרב יצחק אייזיק טירנא (עמ' לו במהד' ורשא תרמט וירושלים תשי) כתוב, "ואם חל פורים ביום ו' אוכלין סעודת פורים שחרית ולא בערב אחר מנחה, כי אין להפסיק בערב שבת בין מנחה למערב מפני כבוד השבת, וגם שלא לקלקל סעודת שבת". הרמ"א מציינו בדרכי משה (או"ח סי' תרצה אות ד), ופוסק כמותו במפה שעל השולחן ערוך (שם סעיף ב). גם במטה משה (ענין פורים וקריאת המגילה אות תתריא) מצטט את ספר המנהגים. גם המשנה ברורה (סי' רמט ס"ק יג) כותב לגבי סעודת מצוה בערב שבת, "ומ"מ לכתחילה מצוה להקדימה בשחרית משום כבוד שבת וכמו שמבואר בסימן תרצ"ה ס"ב לענין סעודת פורים ע"ש... וכן כתוב בשמירת שבת כהלכתה פרק מב סעיף כז. וע' בדברי הגרש"ז א"ז ל' (מובאים במנהגי ארץ ישראל (לרב גליס) הוספות ומילואים לסימן לה, אות יח, עמ' תיא, ומשם בספר הליכות שלמה מועדים ח"ב עמ' שמג) כי המדקדקים נוהגים כהרמ"א לעשות הסעודה לפני חצות". גם בלקט יושר (עמ' 156 ד"ה ודרש כשחל) נראה שלדעת רבו בעל תרומת הדשן אין לאפשר לכתחילה לסעודת פורים לימשך עד לכניסת השבת, מפני ש"אין נוהגין לקדש על השלחן". אלא דצ"ע שם בכוננת המשך "ולכך אין מברכין על הנסים בשבת". [יש לציין שיש שהעדיפו שסעודת פורים תמיד תהיה בבוקר, עיין שו"ת תרומת הדשן סו"ס קי (מובא בדרכי משה סי' תרצה אות ד), מעשה רב אות רמח, משנה ברורה סי' תרצה ס"ק ט בשם א"ר (שם אות ד) בשם השל"ה].

² בערוך השולחן (סי' רמט סעיף ז) מתבטא, "סעודת מצוה שזמנה קבועה בע"ש כמו פורים שחל בע"ש... יראו שיתחילו קודם חצות ולכל הפחות קודם שעה עשירית". [וע' שער הציון שם אות יז].

³ רשב"א גיטין לח, ב ד"ה ואחת קבעה, בשם ר"ח, ומשם במג"א סי' רמט ס"ק ד ובמשנ"ב שם ס"ק י.

⁴ מחבר סי' רמט סעיף ב ע"פ הרמב"ם פרק ל מהלכות שבת הלכה ד. וכן בספר המנהגים (המובא לעיל בהערה 1).

⁵ באור הלכה שם בסי' רמט ד"ה מפני, בשם הפמ"ג. (עיין מ"ז אות א בקטע המתחיל עוד רגע אדבר). יש לדון האם חשש זה לזלזול שבת שייך גם בפורים. היינו שיש לטעון שכשיש סיבה מיוחדת שבגללה עושים סעודה, אין בזה זלזול לשבת, שהרי אינו משווה יום חול רגיל לשבת, אלא ברור הוא לכל שסעודתו בערב שבת באה בגלל המצוה לאכול סעודה מיוחדת בפורים.

⁶ זהו ציטוט מספר המנהגים הנ"ל, ומשם בספר מטה משה הנ"ל (ראה לעיל הערה 1). נראה להציע בכוננתם שאם לאחר שמתפלל מנחה חוזר הביתה לאכול, במקום לישאר בבית הכנסת כדי לקבל עליו את השבת, ייראה הדבר שאין קבלת השבת כל כך חשובה וחביבה עליו.

אמנם נודה שאינו ברור שזוהי כוונתו, גם לא מצאנו פוסקים אחרים שחוששים לדבר זה, ועוד לכאורה פשוט שלא יהיה שום מקום לחשש זה אם מתפלל מנחה כשעוד היום גדול.

7 משנה ברורה (סי' רמט ס"ק יג) על פי הב"ח (שם סוף אות ג), שהסביר דזהו "צורך שעה של המגיד משנה". ובערוך השולחן (סי' רמט סעיף ז), "אמנם אם לא התחילו מקודם, יכולים להתחיל גם אחר שעה עשירית כיון שהיא מצוה בשעתה".

8 סביר להניח שבמקרים רבים התנהגות זו תוריד הרבה לחץ מיום עמוס זה, ובמקום לפגוע בכבוד השבת, אדרבא היא תתרום הרבה הן לאוירת השמחה בפורים והן לשלוותה של כניסת השבת.

9 במאירי כתובות דף ז: ד"ה אע"פ כותב, "ואף אנו ואבותינו נוהגים בפורים שחל להיות ערב שבת שמתחילין בסעודה מבעוד יום עד שיקדש היום ופורסין מפה ומקדשין וגומרין את הסעודה". באורחות חיים (ח"א דין סעודת פורים אות לו עמ' קכא, ומובא בבית יוסף בסי' תרצה) כותב, "ופורים שחל להיות בערב שבת עבדין סעודת פורים מבעוד יום ובלילה צריכי לקדושי... ויש עושין סעודתן בבוקר והכל הולך אחר המנהג". וכן כותב מהריק"ש בערך לחם (סי' תרצה סעיף א), כמעט מלה במלה כאורחות חיים: "ועיין עוד במנהגי ארץ ישראל סי' לה (הלכות פורים) עמ' רט אות יח שכתב ע"פ הנהר מצרים, "וכשחל פורים בערב שבת המנהג היפה והנעים הוא לעשות הסעודה בערב אחר תפלת מנחה, ובאמצע הסעודה פורס מפה ומקדש וחוזר ואוכל סעודת שבת. וכן כתב מהריק"ש בהגותיו... ואחר כך מתפללים ערבית של שבת, וזו היא הדרך היותר ישרה וכן הוא מנהגנו בעיה"ק ירושלים ת"ו".

10 רמ"א סימן רלב סעיף ב, ועיי"ש במשנ"ב ס"ק ל.

11 עטרת זקנים סי' רמט סעיף ב אות ב, ומשם בערוך השולחן שם אות ז: ועוד עיין בביאור הלכה שם ד"ה מותר, ובמשנ"ב סי' תקכט ס"ק ח.

12 רמ"א סי' רסא סעיף ב.

13 ועו"ע ברמ"א שם סעיף א, בבה"ל שם ד"ה שעה או שתיים, בבה"ל סי' רסג סעיף ד ד"ה קודם ובשמירת שבת כהלכתה פרק מג הערה סו.].

14 אס כי לכתחילה לרוב הראשונים יש לקבל שבת לפני שקיעת החמה, עיין בשולחן ערוך סי' רסא סעיף ב.

15 שולחן ערוך סי' רעא סעיף ד ומשנ"ב שם ס"ק יא.

16 עיין בקצות השולחן ח"ג סי' עד בבדי השלחן אות יז.

17 שולחן ערוך סי' רעא סעיף ד.

18 ערוך השולחן סי' רעא סעיף יג.

אמנם יש לעיין בזה ע"פ דברי שו"ת האלף לך שלמה ח"א סי' קיג שכותב, "במי שקידש עליו היום שפורס מפה ומקדש, אם צריך לחם משנה, הנה זה תליא בשני הדעות המבוארין בסי' רע"א, דאם צריך לחזור ולברך המוציא, אז צריך לחם משנה ג"כ, ואם א"צ לחזור ולברך המוציא, א"צ לחם משנה וזה פשוט". ואמנם, בערוך השולחן (שם סעיף יד וסעיף יח) משמע שסובר שיש לברך ברכת המוציא פעם נוספת, ואולי זוהי הסיבה שדורש לחם משנה. אבל לדידן (עיין בהערה הבאה) שאין לברך המוציא, אולי גם אין טעם לדרוש לחם משנה.

19 אמנם סתימת המחבר בסימן רעא סעיף ד היא שכן יש לברך ברכת המוציא פעם שנייה לאחר הקידוש (אלא אם כן מקדש על הפת, שאז גם לדעתו אין לברך המוציא), וכן נראה דעת הערוך השולחן (כבהערה הקודמת).

אבל למעשה הסכימו הרבה אחרונים (ב"ח שם סי' רעא אות ו, ט"ז שם ס"ק ד, משנ"ב ס"ק יח וכף החיים ס"ק קט) כדעת הי"א במחבר, שגם ברכת המוציא אין לברך מדיון ספק ברכה להקל.

20 אמנם בפורים רגיל נוהגים לומר על הנסים גם כאשר הסעודה נגמרה בלילה, כסתימת המחבר בסי' תרצב סעיף ג וכרמ"א שם, ודלא כי"א במחבר שם.

וגם בניד"ד כשחל י"ד באדר בערב שבת, וממשיך את סעודתו עד הלילה, כותב מאירי (שם בכתובות ז: ד"ה אע"פ) ש"מזכירין בה של פורים [=על הנסים בברכת המזון] מטעם זה, שהרי אף חמשה עשר יום נס הוא". [לפ"ז בשושן פורים שחל בערב שבת, גם המאירי יודה שאין להוסיף על הנסים כשמברך בלילה לאחר כניסת השבת.] וכן גם במנהגי ארץ ישראל שם (הלכות פורים אות יח) ש"אומר על הנסים, דבתר התחלת סעודה אזלינן" [והואיל והוא סיים "וכן הוא מנהגנו בעיה"ק ירושלים ת"ו", לכאורה רואים שדעתו הוא להזכיר על הנסים גם בשושן פורים כש"ו חל בערב שבת, ודלא כדיוקינו לעיל במאירי]. וכן כותב הפרי מגדים בסי' תרצה מ"ז ס"ק ג, ושם בא"א ס"ק ט, "דיאמר רצה ועל הנסים".

אבל החיי אדם (כלל קנה סעיף לב) כתב שמחשש תרתי דסתרי יש להוסיף רק רצה, ולא על הנסים, וכן הכריע המשנ"ב (סי' תרצה ס"ק טו).

נציין שבירושלים (שבה חוגגים שושן פורים, וכאשר חל יד באדר בערב שבת, חוגגים בירושלים "פורים משולש"), כן אומרים על הנסים בשבת, אבל לא אומרים אותה ביום ששי, ראה משנ"ב תרפח, יז ע"פ הבית יוסף. לגבי יום ראשון, י"א שגם אין לאומרו בכלל, וי"א שטוב להוסיפו (בתפילה) באמצע אלקי נצור וגם (בברכת המזון) בהרחמן. עיין כף החיים תרפח, מח ובמקורות שמביא "מקראי קודש" (לרב הררי) פרק טו סעיף כג.

21 במעשה רב אות קיז מובא בשם ר' חיים כץ בשם הגר"א שא"א לקדש מבעוד יום אם אינו מתפלל קודם. אמנם עיין שם בפעולת שכיר ובאור חדש שנראה שקבלת שבת מספיקה, על כל פנים "כשמקבל שבת מדעת בפיו או אם מקבלו ע"י אמירת מזמור שיר ליום השבת". ועל כן אם מקבל שבת לפני השקיעה מבלי להתפלל קודם, אם יקפיד להוציא את קבלת השבת בפיו, תבא עליו ברכה. יש גם לציין את דברי האר"י בשער הכוונות (מובא בכף החיים סי' רעא ס"ק כב) שתמיד יש להתפלל ערבית לפני הקידוש בליל שבת. נראה שמעיקר הדין יש לסמוך על הט"ז (סימן רעא סוס"ק ד), המגן אברהם (שם ס"ק ה), המשנה ברורה (שם ס"ק יא) וסתימת רוב הפוסקים שיוכל לחכות עד סוף הסעודה, ולהתפלל רק לאחר מכן.

בשם צוות המשיבים ובברכת התורה,
הרב משה ארנרייך הרב יוסף כרמל
ראשי הכולל

שו"ת "במראה הבזק", חלקים א' - ו'

תשובות לשאלות מרבני הגולה. השאלות מבטאות את המצב מיוחד של קהילות ישראל בכל קצוות תבל בימינו אנו. התשובות מתמודדות עם המציאות בעולם מודרני מתפתח בדרך של "דרכיה דרכי נעם". הספרים עוסקים בארבעת חלקי ה"שלחן ערוך" תוך ניסיון לקחת בחשבון גם את החלק החמישי ההופך את התורה ל"תורת חיים".
מחיר מבצע לששת הכרכים במקום 360 ₪ 300 ₪ (לחץ לקניה)

